

Bengt Hägglund och lundateologin

Sanning och metod

SVANTE NORDIN

Svante Nordin är professor i idé- och lärdoms historia vid Lunds universitet samt känd kulturskribent. Bland hans otaliga böcker märks Från Hägerström till Hedenius : den moderna svenska filosofin (Bodafors 1984), Ingemar Hedenius : en filosof och hans tid (Stockholm 2004), samt den mycket använda läroboken Filosofins historia (Lund 1995/2003). Hans senaste bok är Filosoferna. Det västerländska tänkandet sedan 1900 (2011)

Bengt Hägglund är givetvis lundateolog, i fråga om lång och trogen tjänst har ingen bättre anspråk på att kallas så. Men han är ingen "lundateolog", om man därmed menar en anhängare av den speciella skola inom svensk teologi vars mest kända företrädare var Anders Nygren, Gustaf Aulén och Ragnar Bring. Tvärtom är Bengt Hägglunds senaste bok, *Kunskapsteori och metafysik i teologin. En idéhistorisk tillbakablick* (2011), till stor del ägnad en uppgörelse med just denna "lundateologi". Det är en uppgörelse som i fråga om grundlighet lämnar föga övrigt att önska, en teologisk höstgrävning som röjer undan det gamla och bereder plats för det nya. Jag skall här sammanfatta Hägglunds kritik för att sedan ta ställning till några huvudpunkter. Att vattnen efterhand djupnar är därvid inte mycket att göra åt.

Den Hägglundska kritiken handlar om kunskapsteori och metafysik, ontologi och hermeneutik, sanning och metod. Det är stora frågor som måste beröras, även om de här naturligtvis bara kan beröras mycket ytligt. Boken inleds med en uppsats under den vackra titeln "Likväl lyser aftonstjärnan". Hänseftningen gäller Gottlob Frege, den moderna matematiska logikens grundare, vars tankar även Anders Nygren intresserade sig för i sin *Meaning and Method* (1972, på svenska *Mening och metod* 1982). Frege diskuterade i sin uppsats "Sinn und Bedeutung" satsen "Aftonstjärnan är morgonstjärnan". Satsen utsäger att aftonstjärnan är identitisk med morgonstjärnan, det handlar om två namn på planeten Venus. Men varför är satsen då inte tautolog som "Af-

tonstjärnan är aftonstjärnan" skulle ha varit? Freges förklaring är att de båda beteckningarna visserligen har samma betydelse (de refererar till samma himlakropp, Venus) men olika mening (den himlakropp som syns om aftonen respektive den himlakropp som syns om morgonen). Hägglunds poäng som framförs i polemik mot Nygren är att beteckningar av detta slag måste ha både mening och betydelse, det vill säga även måste referera till något yttre, något "extramentalt", något som existerar oberoende av oss. På detta sätt vill Bengt Hägglund anamma en realistisk kunskapsteori och metafysik (eller ontologi).

Han formulerar saken med inlevelse: "Jag går ut genom ytterdörren en solig sommardag och känner den ljumma av solen uppvärmda luften. Allt är tyst. Från närmaste träd flyger en koltrast upp med sitt karaktäristiska varningsrop. Genom de fem sinnena, genom syn, hörsel, känsel, när jag kontakt med den yttre verkligheten och därmed en uppfattning om de element som ingår i den. Frågar jag närmare, vad kunskapen innebär, blir den givna slutsatsen, att det är den föreliggande, av mig oberoende omgivningen, som via sinnena väcker kunskapen till liv." (s. 37). Denna "realism" ställs av Hägglund i kontrast mot dels en "idealistisk" kunskapsteori och metafysik, dels lundateologins "ateoretiska" tolkning av kristendomen. Vad Hägglund kallar "den tyska idealismens" kunskapsteori utgår från Kant för att sedan finna sin klassiska utformning hos tänkare som Fichte, Schelling, Hegel och Schleiermacher. Från svensk horisont kan man kanske tillägga – Boström. Denna kunskapsteori går

som Hägglund tolkar den ut på att "det enda vi har kunskap om är våra egna mentala upplevelser, som finns i vårt medvetande, och inte i någon materiell yttervärld, som skulle existera utanför och oberoende av vårt medvetande." (s. 38). Mot denna "idealism" ställer Hägglund en realistisk kunskapssyn och ontologi, sådan den formulerats inom traditionen från Aristoteles och i modern tid av bl.a. den tyske filosofen Nicolai Hartmann (1882-1950). Lundateologin sådan den tolkas av Hägglund och många andra (bland dem Ingemar Hedenius i *Tro och vetande* från 1949), förnekar att kristendomen innehåller några försanthållanden eller antar existensen av en objektiv religiös verklighet. Hägglund skriver om Nygren att "referensen till en extramentalt verklighet avvisas såsom ovetenskaplig metafysik" (s. 17). Han skriver också om Nygrens tanke att religionen bör hänföras till ett "ateoretiskt" område: "Om religionens utsagor är något ateoretiskt, som man likt Nygren hävdar i den idealistiska traditionen, kommer den kristna tron inte att förstås som ett försanthållande." Gentemot detta hävdar Hägglund å sin sida tvärtom:

Ett sådant försanthållande föutsättes i den kristna tron, eftersom grunden är uppenbarelsen av ordet, som vi tar emot i första hand genom försanthållande och i andra hand genom viljans tillägnande, som tillit till de uttalade löftena, förtröstan på det frälsningens evangelium, som är budskapets innehåll. (s. 57)

Hägglund går i själva verket ett par steg längre. Han hävdar inte bara att kristendomen förutsätter ett försanthållande av vissa trossatser (exempelvis av Guds existens). Han hävdar dessutom att kristendomen verkligen är sann. Och han synes hävda att denna sanning, åtminstone på vissa punkter, är tillgänglig för bevisförning och vetenskaplig förnuftskunskap. Så kan man förstå honom när han skriver:

Att på vetenskapens plan förneka gudsbevisen, den naturliga gudskunskapen, och sedan grunda den kristna dogmatiken på en gudsrelation inom människans medvetande, är fundamentalt missvisande. (s. 57)

Här skiljer sig Hägglund från "lundateologerna" inte bara i synen på kristendomen utan i synen

på teologin och dess uppgifter. För Aulén var det naturligt att förneka att Gud kan göras till föremål för direkt forskning av en vetenskaplig teologi. För honom var föremålet för undersökningen tron, gudstron. Detta är något som Hägglund inte accepterar. Han vägrar avvisa gudsbevisen, han håller fast vid metafysiken och vad han kallar "en allmän gudskunskap". (s. 53). Hur långt han menar denna gudskunskap sträcka sig, om den innefattar enbart Guds existens eller även exempelvis treenighetsläran framgår inte av *Kunskapsteori och metafysik i teologin*. Men mitt intryck är att Hägglund – i likhet med exempelvis Thomas av Aquino – menar att vissa, men inte alla av kristendomens sanningar är tillgängliga för rationell bevisning på det naturliga förnuftets grund.

Hägglunds syn på teologin och dess uppgifter bidrar även till att han ställer sig kritisk mot den syn på teologins roll som "motivforskning", vilken förfäktats av framför allt Nygren. Därom mera senare. Vi skulle kunna urskilja tre teser som är karaktäristiska för Hägglund, men som skiljer honom från "lundateologin" hos Nygren, Aulén och Bring. Den första av dessa teser skulle man i anslutning till Hedenius terminologi i *Tro och vetande* kunna kalla "det religionspsykologiska postulatet" och formulera sålunda: (1) Den religiösa tron är inte bara "fromhet utan också ett försanthållande av vissa religiösa föreställningar och antaganden" (Hedenius s. 67). Här antas att kristendomen gör anspråk på att säga något som är sant, något som överensstämmer med verkligheten. Vidare antar Hägglund: (2) Kristendomen är verkligen sann, samt: (3) Åtminstone vissa av kristendomens sanningar kan bevisas och har vetenskaplig karaktär.

Det bör kanske framhållas att ställningstagandet till dessa tre satser inte utan vidare är avhängigt av huruvida man omfattar en "realistisk" eller en "idealistisk" kunskapsteori och metafysik. Ingemar Hedenius, som var realist i dessa stycken, bejakade (1), men avvisade (2) och (3). V. I. Lenin som var "realist" (eller "materialist") antog likaledes (1), men avvisade (2) och (3). G. W. F. Hegel, som allmänt uppfattas som "idealist", accepterade inte bara (1) utan även (2) och (3). Det bör tilläggas att Hegel därvid omfattade en s.k. koherensteori om sanningsbegreppet, medan Hägglund i likhet med de flesta "realis-

ter" ansluter sig till en form av "korrespondens-teori".

Hur bör man ställa sig till "det religionspsykologiska postulatet", som Hägglund i likhet med Hedenius antar, men som "lundateologerna" förnekade? För en profan idéhistoriker måste det, menar jag, vara en självklarhet att detta postulat är det korrekta. Vad man kunde kalla den historiska kristendomen har alltid tagit det som en självklar sak att kristendomen är sann och att den handlar om verkligheten. För kristna genom alla århundraden från lärans uppkomst och långt in i modernare tid har kristendomens karaktär av verklighetsbeskrivning och sanning aldrig ens ifrågasatts.

Först genom upplysningstidens religionkritik kom det in ett element av tvekan. När kristendomens sanningar förkastades eller ifrågasattes av modern vetenskap eller modern filosofi uppstod hos sofistikerade försvarare av kristendomen ett behov av omtolkning. De etiska och senare de estetiska och känslomässiga aspekterna av läran framhölls, de teoretiskt-dogmatiska tonades bort eller omtolkades till symbol och parabel. Den moderna teologins avmytifiering liksom "lundateologins" förnekande av kristendomens sanningsanspråk kan ses som led i en sådan omtolkning. Som apologetisk strategi må detta ha sitt värde. Men som förståelse av den historiskt givna kristendomen duger det inte alls.

För Bengt Hägglund, som i sina forskning framför allt sysslat med ett äldre material, har detta stått klart. Därför ställer han sig också tvivlande till Nygrens s.k. motivforskning. Anders Nygren sökte, framför allt i sin berömda *Eros och Agape*, renodla ett kristendomens "grundmotiv", en Agapetanke som skulle från början ha utgjort kristendomens kärna, sedan hos kyrkofäder och skolastiker ha blandats upp med ett främmande Erosmotiv, hämtat från grekisk filosofi, för att till sist genom Luther ha lyfts fram i sin renhet och befriats från slaggen. Denna konstruktion, som på sin tid hälsade med bifallsrop från lutheraner världen runt, finner Hägglund med rätta ohistorisk. Själv ger han en mer komplicerad, mer nyanserad och mindre dogmatisk bild, bland annat i anlutning till den s.k. locimethoden, som gärna användes av reformationstidens teologer.

Jag erkänner gärna att jag själv i det mesta står på Hägglunds sida i hans kritik av "lundateologin". På en punkt går han emellertid en smula väl långt. Gustaf Auléns åsikt att den teologiska forskningens föremål måste vara tron snarare än Gud själv förefaller mig om man tolkar den välvilligt fullt rimlig.

Givetvis kan en troende teolog ha rätt att i trons anda försöka utlägga exempelvis den lutherska ortodoxins innebörd. Men samma rätt måste tillerkännas en romerskt katolsk teolog. Eller en judisk eller muslimska religionsforskare. Det måste också vara fullt legitimt för en profan religions- eller idéhistoriker att försöka förstå trosåskådningar, vars sanning han inte tar ställning till men vars innebörd han utforskar. Ser man på Bengt Hägglunds faktiska forskning skall man finna att den i stor utsträckning har en rent historisk karaktär. Hans resultat förefaller ofta nog solida och detta alldeles oberoende av hur man ställer sig till vad som står i Svenska kyrkans bekännelseskriter. "Lundateologerna" yrkade på en boskillnad mellan tro och vetenskap och de gjorde enligt min mening alldeles rätt i det. I sin egen praktik blandade de emellertid ofta nog ihop de båda, paradoxalt nog mycket oftare än Hägglund gör, trots att ha inte yrkar på en sådan boskillnad.

Det återstår att placera in Bengt Hägglund och hans kunskapsteoretiska och metafysiska "realism" i en historisk kontext. Han har själv antytt en sådan genom att åberopa den aristoteliska traditionen och genom sina hänvisningar till Hartmann. Men det bör kanske framhållas att Hartmann inte var ensam i sin tid, att man kan tala om en "realistisk" renässans i europeisk filosofi i hans samtid, om en vidsträckt reaktion mot den tyska transcendentalfilosofin och dess avläggare i form av nykantianism och nyhegelianism. Inte bara Hartmann, också Heidegger och hans skola kan räknas till denna förnyelse av ontologin. För Heidegger spelade nyaristotelismen hos en tänkare som Franz Brentano en väsentlig roll. Det gjorde även den tidige Edmund Husserl till vars skola man även kan räkna två framstående kvinnliga filosofer, Hedwig Conrad-Martius och Edith Stein. I Storbritannien kan man framhålla G. E. Moore, som Hägglund lyfter fram, men även John Cook Wilson och Oxfordrealismen. I

USA framträder Ralph Barton Perrys "nya realism", följd av A. O. Lovejoys och andras "kritiska realism". Men den närmaste parallellen till Hägglunds ståndpunkt finner man kanske inom den franska nythomismen, hos Jacques Maritain och andra. Hos dem omhuldades traditionen från Aristoteles och Thomas, vilken spelas ut mot den moderna filosofins och den protestantiska teologins rötter hos Kant och Schleiermacher.

Hägglund finns i denna breda strömning, som naturligtvis alltid haft en hemortsrätt också inom den protestantiska världen. Samtidigt har man rätt att fråga sig om det inte även inom lundsisk teologi funnits föregångare. Så varför inte i detta sammanhang lyfta fram lundateologen C. W. Widerström. Widerström reagerade starkt mot det Boströmska filosofiska systemet som på hans tid – 1860-talet – hade en dominerande ställning även vid den sydsvenska akademien. O. Ingstad, som skrivit om honom i *Under Lundagårdens kronor. Ny samling* (1921) säger:

Hvad han i detta särskildt inte kunde försona sig med, var påståendet att vår värld är en fenomenvärld, däri de oss omgivande tingen icke äga verklighet i och för sig, utan endast såsom former

för vår egen genom vårt medvetandes ändlighet inskränkta uppfattning. (s44).

Denne Carl Wilhelm Widerström, ibland benämnd "Widerboström", lade 1865 fram en avhandling av starkt Boströmkritiskt innehåll, *En framställning af den Boströmska filosofiens skapelsebegrepp med tillägg af ett par kritiska anmärkningar*. Här fann Widerström att Boströms syn på naturen som blott fenomenell både tillbakasatte Guds storhet som skapare och stred mot erfarenheten. Disputationen, som ägde rum på gamla "Kuggis", fyllde åhörarbänkarna till sista plats. Opponent var boströmianen P. J. H. Leander, aldrig känd för snarfyndighet. Han skall under disputationen ha lidit ett förödmjukande nederlag mot den rappare Widerström.

Vid ett disputationstillfälle, berättar Ingstad, hävdade Widerström "med eftertryck, att vi väl inte kunna neka till, att 'vi ha en himmel öfver oss och en jord under oss', med allt hvad nu därtill hör." Ingstad lade till: "Och däri hade han kanske inte så orätt." (s. 44). Något liknande tror jag att man utan risk för överdrift kan säga om Bengt Hägglunds "realism".

Summary

Bengt Hägglund's latest book "Kunskapsteori och metafysik i teologin" ("Epistemology and metaphysics in theology") is largely devoted to a critical discussion of Anders Nygren (1890-1978) and his "Lundensian theology". Nygren, as interpreted by Hägglund, denied that religious statements can be true or false, or intended to say anything about reality. Hägglund, on the other hand, defends a "realistic" epistemology and theology. The author agrees to a large extent with Hägglund. At the same time he tries to introduce some distinctions which he believes can be valuable. Religious and theological "realism" might be true or false depending on whether it is a semantic, a psychological, an epistemological or a metaphysical theory.